

REVISTA DE FILOZOFIE

TOMUL 14

Nr. 3

1967

EXTRAS

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

LOCUL ZÎMBETULUI ȘI RÎSULUI ÎN MANIFESTAREA EXPRESIVĂ UMANĂ

DE

MIRCEA LĂZĂRESCU (Timișoara)

Rîsul și zîmbetul sînt fenomene umane. În biologic, la mamifere și mai ales la antropoidele superioare găsim, în anumite situații, un „analogon” de rîs, dar zîmbetul, cu nenumăratele sale ipostaze, este specific omului. Fenomenul zîmbetului și risului a fost abordat din diferite incidente (fiziologică, psihologică, estetică — în legătură cu comicul — etc.), dar el nu poate fi surprins în esența lui decît între o viziune larg antropologică, care nu poate ocoli nici problematica filozofică.

Un aspect important al problemei risului și zîmbetului ține de faptul că, neîntîlnite ca structurate în biologic, aceste fenomene le regăsim structurate în uman la nivele dintre cele mai bazale. Într-un grup de înapoiati mental, deci la un nivel la care personalitatea umană este așa de rudimentară încît nu și-a însușit nici limbajul și nici controlul sfincterian, zîmbetul-ris izbucnește ușor și masiv, aparent fără motiv, astfel că limbajul popular a introdus expresia : „rîzi ca un prost”. S-ar putea presupune că risul se bazează pe niște mecanisme fiziologice primitive, care în evoluția ontogenetică a personalității umane se integrează într-o subordonare fiziologică și motivațională care lipsește celui înapoiat, motiv pentru care acesta „ar rîde din nimic”. În parte, presupunerea este adevărată, iar fundarea fiziologică a zîmbetului și a risului este incontestabilă ; însă oricine privește cu mai multă atenție lumea acestora observă că, departe de a izbucni din nimic, deschiderea în zîmbet-ris și la acest nivel se produce doar în legătură cu probleme umane, cu contactul interuman. Înapoiatul mental va zîmbi și va rîde cînd va vedea o persoană care-i dă atenție, de preferință cea care-l îngrijește sau de care este legat afectiv, și simpla prezență a acestuia este suficientă pentru a declanșa fenomenul expresiv vizibil. Ca model de expresivitate corporalo-mimică, risul-zîmbet este de la început corelat cu o semnificație ; și semnificația acestui fenomen, geneza, fundarea și modalitățile sale le vom urmări în cele ce urmează.

Vom urmări deci incidența biologică și fiziologică a zîmbetului-rîs, apoi cea psihologică, ținînd de exprimarea unei trăiri intime sau a trăirii în domeniul relațiilor interpersonale, continuînd să surprindem semnificațiile pe care le capătă acest fenomen în domeniul omului ca realitate socială și culturală.

Rîsul carpatin și-a căpătat numele de la sunetul pe care-l produce, dar ar fi putut la fel de bine să și-l capete de la rînjetul său. De fapt, rînjetul, destul de răspîndit la mamifere (carnivore mai ales), este singurul fenomen care ar putea fi precursorul biologic al rîsului uman, așa după cum afirmă cei care s-au ocupat concomitent de psihologia animală și de antropologie (de exemplu Bujtendijk). Rînjetul se produce însă într-o situație agresivă, de luptă și care în plus este ambiguă în sensul că lupta este în desfășurare, nu este terminată; se constată un rînjet de intimidare, de atac, de satisfacție, dar în orice caz nu rînjet în gol, nici rînjet care să traducă doar o stare interioară trăită a animalului, ci rînjet care este produs pentru a fi luat în considerare de adversar, pentru a-l intimida și ține la distanță.

O altă trăire ambiguă care poate provoca rînjetul, de data aceasta doar la antropoidele superioare, este gîdilatul. Gîdilatul este și la om o excitație fundamentală care poate provoca rîsul. Fenomenul este primitiv¹, dar rîsul prin gîdilat se produce întotdeauna doar printr-o acțiune exterioară a cuiva; nu există autogîdilare. Trăirea din gîdilat este ambiguă, — și plăcută și neplăcută — și, în plus, creează în individul respectiv o stare de dependență, mergînd pînă la totală supunere sau identificare cu „agresorul”².

Fiziologii care s-au ocupat de problema gîdilatului au remarcat că există două modalități de gîdilare: una superficială, neautentică, vehiculată de nervii care pleacă de la terminațiile senzitive tactile și dure-roase din tegumente, cu posibilitatea de a fi produsă în orice parte a acestora, și alta care se produce cu predilecție în zonele bogate în aponevroze (palmă, gît, axilă, abdomen) și care ține de sensibilitatea profundă, aponevrotică. Aceasta explică în parte și caracterul ambiguu al gîdilatului, care, deși produs în mod necesar de cineva sau de ceva extern, acționează prin informații care țin de sensibilitatea profundă proprioceptivă, angajîndu-se și angajînd întreg corpul în mișcări tonice, contorsionate, însoțite de rîs. De fapt, rîsul, în întreaga sa desfășurare este însoțit de modificări de „tonus nervos” (H. Wallon). Această noțiune de „tonus nervos” a fost utilizată mult și uneori cu mai multe semnificații de către psihologia franceză (Janet, Wallon), dar ea nu este încă suficient explicată și încadrată în problematica structurală a personalității, ținînd de domeniul limită dintre neurofiziologie și psihologie. Cert este însă că prin rîs se produce o hipotonie musculară generalizată (popular „leșini de rîs”), însoțită de relaxarea sfincterelor. Psihopatologia înregistrează persoane care în mod sistematic leșină de rîs. Căderea de tonus muscular din timpul rîsului a dus la considerarea căderii de „tonus psihic” ca fundament psiho-

¹ Prof. Pamfil I-a observat la un copil de doi ani.

² În clinica psihiatrică din Timișoara s-a studiat (de către dr. Stössel și dr. Petrescu) fenomenul foarte interesant al unor indivizi, perfect încadrabili în normalitate, care, în cazul gîdilării sau al amenințării cu gîdilatul, repetă automat și reflex orice li se șoptește, deci o „ecolalie” reflexă, dispărînd orice posibilitate de control, critică și stăpînire.

fiziologic al rîsului. Utilizînd alt cuvînt, care se referă la același lucru, în timpul rîsului s-ar produce o cădere a „tensiunii psihice”. Acest rîs prin descărcarea tensiunii psihice apare evident în „rîsul nervos” din așteptarea încordată și în predispoziția la rîs nemotivat sau motivat de cel mai mic lucru, predispoziție pe care o determină unele tensiuni emotive. Pornindu-se de aici, s-a creat o întregă teorie a rîsului ca destindere și ca provocat prin contrast, reinterprețindu-se comedia antică și arta mimului din antichitate, ca intermezzo și antract pentru tragedie. Dar această interpretare a rîsului este pur fiziologică și îl golește de orice semnificație pozitivă. Rîsul ca descărcare este o realitate, dar el nu acoperă fenomenul decît dintr-o unică incidență, cea fiziologică.

Trecem imediat într-un alt domeniu cînd ne referim la zîmbetul ce apare pe fața copilului cînd își vede mama. Fenomenul apare în jurul vîrstei de trei luni, și apariția sa, mai tardivă decît a plînsului, de exemplu, a fost pusă în legătură cu maturarea treptată a acestor centri nervoși. Totuși nu trebuie ignorat faptul că încă de la început copilul are și momente de satisfacție biologică, în care starea sa generală de destindere, cuprinzînd și musculatura feței, se apropie într-un fel de zîmbet. Într-adevăr, zîmbetul apare cu mai mare ușurință pe un teren de satisfacție, dar zîmbetul la vederea mamei este un fenomen mult mai complex, presupunînd o anumită discernere a lumii exterioare mai complicată decît insatisfacția interioară exprimată în plîns. Zîmbetul la vederea mamei a fost interpretat sau ca un fel de reflex condiționat produs la excitantul mamă = satisfacție, sau ca o maturare a unor sisteme psihofiziologice care își caută „obiect”. Desigur că ambele mecanisme intervin, dar ceea ce credem că este important aici e semnificația fenomenului, pentru că aici ni se demonstrează că modelul expresiv al zîmbetului este cel mai apt pentru a realiza o conectare interumană; și aceasta nu trebuie privită doar ca fiind complet determinată (reflex) sau de la început ca un act intențional (căutare de obiect), ci ca mecanism fundamental, care realizează intrarea în rezonanță interumană, în posibilitatea de deschidere și comunicare fără nici o intenție specială sau motivare deosebită. Copilul mic, la vederea mamei și mai tîrziu a altor persoane, zîmbește pur și simplu, aceasta însemnînd doar că a înregistrat o prezență umană căreia i se deschide pentru comunicare. Fenomenul acestei deschideri prin zîmbet apare foarte primitiv într-o perioadă în care mecanismele relaționale interpersonale nu se realizează încă agresiv, iar neplăcerea este doar resimțită și exprimată în plîns. Rîsul este considerat de obicei ca antipodul plînsului, dar, așa cum au remarcat aproape toți cercetătorii, el nu poate fi discutat în afara corelației sale cu un aspect mai general al structurii personalității, și anume cu cel care se referă la fenomenul agresiv. Vom face de aceea o scurtă paranteză pentru a discuta această problemă³.

³ Termenul de agresivitate poate fi înțeles în multe feluri, și în articolul de față nu ne putem ocupa pe larg de el. Alături de expunerea de mai sus, reproducem aici și definiția extrasă din *Dictionnaire de la philosophie* (Larousse, 1964) a lui Didier Julia: „Agresivitate — tendință la atitudine ofensivă, la atac (de la lat. *adgresi*, a te îndrepta către). Freud, care primul a degajat această noțiune și a văzut în ea una din tendințele sau « pulsunile » fundamentale ale omului, nu a reținut decît aspectul negativ de violență și distrugere; psihologii moderni țin seama de aspectul pozitiv al agresivității; omul normal, dotat cu agresivitate, este apt pentru « faire front » și chiar în stare statică, tonusul său vital îl predispune să întreprindă ceva. Agresivitatea poate suscita la mari creații și este primul moment al oricărei acțiuni...”.

Agresivitatea este un fenomen biologic. Important la acest nivel este tocmai faptul că ea ține de ceea ce este *in-dividum*, că în biologicul animal actul agresiv este vital, el ține de a fi sau a nu fi, avînd de la început o fundare ontologică esențială. Privind din perspectivă filogenetică, am fi tentați să credem și să formulăm că la om agresivitatea este o simplă prelungire biologică, că este un instinct pe care-l avem în noi în virtutea faptului că sîntem suprastructurați pe un fundal animal; atunci, agresivitatea ar fi structura instinctivă primară, fundalul pe care se suprastructurează viața psihică. După cum se știe, această opinie mai de bătrînețe a lui Freud nu a fost prea acceptată nici de psihanaliza oficială. Putem admite doar că pentru om biologicitatea sa îi dă montajele cerebrale care angrenează corpul într-o anumită poziție în situația agresivă. Renunțînd însă la ideea agresivității umane ca instinct venit din biologic, care este suportul și fundarea ei în uman?

Revenim la termenul de individ, de data aceasta în accepția sa de individ psihic, de unitate psihică indivizibilă. Modalitatea agresivă a personalității umane este pusă în funcțiune întotdeauna cînd individualitatea psihică a individului uman este în pericol. Aceasta apare în situații limită de viață, în situația bolii psihice care tinde să dezagrege indivizibilitatea personalității (ca în schizofrenie sau paroxistic în epilepsie), precum și în perioadele normale ale ontogenezei, cînd individul psihic, preluînd lumea în alt aspect sau altă dimensiune a sa, trebuie să o integreze într-un sistem unitar, bine încheiat, menținîndu-se ca individ care centrează o lume; or, aceasta, se întimplă în special în jurul vîrstei de trei ani și la pubertate. În jurul vîrstei de trei ani, copilul înțelege și pronunță pentru prima dată cu sens cuvîntul „eu”, și această perioadă este considerată de majoritatea cercetătorilor ca momentul-cheie, de formare a primului nucleu constituit al individului psihic. Este perioada în care individul „se decantează” din nebuloasa identificărilor sale cu alte persoane, perioada în care se resimte ca unitate distinctă de alții. Dar prin însăși această constituire și „pentru” această constituire, psihismul în formare al copilului neagă restul, nu suportă și suprimă similitudinea. Este o perioadă în care „celălalt” este pus sub zodia situației bivalente a lui „da” și „nu”: sau identificare cu, sau suprimare. Nu putem să nu reamintim intuiția genială a lui Hegel din *Fenomenologia spiritului*, în care conștiința, care se delimitează și se pune pe sine ca prim moment, suprimă alteritatea sa; și abia în mișcarea sa ulterioară ea se metamorfozează în situația stăpîn-sclav, integrîndu-se apoi în forme superioare, în ascensiunea spre formula libertății. Revenind la realitate, reîntîlnim senina și nemijlocita suprimare a altuia (*mentală*, bineînțeles) de către psihismul în devenire al copilului de trei, patru ani. Continuîndu-se ontogeneza, peste primul nucleu al individului psihic se suprapun apoi straturi care duc la faptul că, în mod normal, afirmarea individului nu implică punerea pe tapet a unei agresivități manifeste; aceasta va apărea doar în situația pericolului, ca un organizator de coeziune internă și afirmare de sine. Personalitatea — care se formează prin ontogeneza normală, prin istoricitatea individului care prin act preia lumea și în același timp se obiectivează în produs, — reprezintă sinteza omului inserat în istorie și nu cuprinde agresivitatea manifestă decît în străfundurile sale delimitative, iar prezența actului agresiv șterge pur și simplu straturile supe-

rioare ale personalității sau le viciază. În orice caz, atitudinea agresivă interumană pune individul ca subiect, iar pe celălalt ca obiect, ca exterioritate, excluzând întrepătrunderea. Raportată la această excludere a celuilalt prin punerea sa ca obiect, zîmbetul ne apare ca făcînd corp comun cu un sistem opus, și anume cu sistemul care „deschide” persoana pentru comunicare. Să revenim deci la analiza zîmbetului și risului, așa cum apar ele din incidență psihologică.

Din incidență psihologică, zîmbetul și risul aduc în discuție în primul rînd starea psihică a bucuriei. În incidență fiziologică, desigur că satisfacția cu hipotonia ei potențează zîmbetul care apare pe fond hipoton. Bucuria ar fi într-un sens o satisfacție pe plan psihic. Dar transpunerea nu poate fi făcută simplist. Bucuria este trăirea unei împliniri psihice. Psihologic, tot ceea ce ține de creație, prestigiu, afirmare față de sine sau față de lume este însoțit de o trăire psihică afectivă pozitivă (bucurie, fericire etc.). O caracteristică a acestor trăiri pozitive este că realizează un fel de „inflație” a eului care-l „catapultează” spre relație și comunicare socială („Nu mă pedepsi, Doamne, să fiu singur în rai”, spunea Goethe). Omul vesel și fericit este totodată sociabil și predispus la zîmbet și ris („zîmbește de fericire”, „ride de fericire”), în așa măsură încît zîmbetul și risul au fost considerate ca expresie a unei trăiri afective de fericire, bucurie sau emoție pozitivă. Dar nu s-a ținut seamă de faptul că, trăirea afectivă pozitivă „deschizînd” psihismul spre relație socială, deschiderea în zîmbet-ris ar putea să țină de aceasta și să nu fie expresia directă și nemijlocită doar a trăirii afective resimțite. Trăirea emotivă a unei bucurii la un capăt, aspectul caracteriologic al omului extrovertit, hipertimic, sociabil, vesel la celălalt capăt închid o gamă de modalități psihice, întinzîndu-se de la cele intens procesuale la cele care sînt trăsături durabile ale personalității. În mijlocul acestui domeniu avem un fenomen de o covârșitoare importanță și esențial pentru ființa umană: dragostea. Dragostea este și proces, și stare, și ea este fundată pe o relație interumană de instituire a unuia în altul. Dragostea se bazează pe o întrepătrundere și pe o existență duală (Binswanger), iar pe parcursul ei se consumă o trăire afectivă în care se împletește o dăruire de sine altruistă și o împlinire egoistă. Dragostea împlinită este dublată de un sentiment de fericire, iar pe acest fond vegetează luxuriant un zîmbet și un ris particular. Risul a doi îndrăgostiți poate avea implicații și determinisme erotice, fondate în excitație sexuală, iar „hîrjoneala” dragostei este plină de chicotiri și risete în care așteptarea și tensiunea erotică pot juca un rol important; dar zîmbetul transfigurat a doi îndrăgostiți ce se privesc este, desigur, fundat psihologic, și nu fiziologic, și este în primul rînd expresia deschiderii unuia spre altul și a dăruirii reciproce. Trăirea afectivă din dragoste, extrem de complexă și în cele din urmă intraductibilă și care ocazională manifestări expresive infinite în gama umană, traduce în modalitățile de zîmbet sincer și deschis, „care luminează fața,” acea deschidere în comunione pe care o dă dragostea. Zîmbetul din dragoste este un zîmbet sincer, prin care se deschide și se dăruie însăși intimitatea individului. Este un zîmbet al generozității, pentru că dragostea este în unul din aspectele sale generoase. El se înscrie cu aceeași modalitate și în gama expresivă a oamenilor generoși, la un pol opus zîmbetului rău, sardonie sau ironic al celor lipsiți de generozitate. Acest zîmbet „curat” al oamenilor buni și sinceri este un

bun indiciu caracteriologic pentru că el este în mod strâns intricat cu o manifestare expresivă, un fenomen în care persoana nu șovăie să se exprime din intimitatea sa, să se dezvăluie și să se livreze. Acest zîmbet curat și sincer nu mai este posibil în trăirea vinovăției, la fel cum nu mai este posibilă privirea directă în ochi. Persoana nu-și mai poate „ex-presiona” sufletul încărcat. Acest zîmbet devine dificil de asemenea când ambianța socială nu este prielnică deschiderilor sincere, când le privește cu ironie sau când individul resimte „expunerea” sa socială ca alienantă; atunci apare zîmbetul sfios, jenat, repliat pe sine, exprimînd oprirea mișcării de deschidere a psihismului, mișcare care rămîne doar o intenție sau un început.

În continuare, avem modalitatea în care zîmbetul traduce nu comuniunea cu altul, ci comuniunea cu sine, cu propriul eu și cu lumea introjectată în el. În această direcție, un prim aspect l-ar reprezenta zîmbetul unei rememorări plăcute; un alt aspect ar fi cel al unei înțelegeri profunde, al unei priviri adînci și pline de înțelepciune, în care zîmbetul, venit din interior, este expresia știutului, a înțelegerii lumii și a raporturilor proprii cu ea. Acest zîmbet al înțelepciunii, care vine din profunzimi și prin care eul se deschide doar propriei lumi, rămînînd totodată conectat și cu lumea exterioară, este un zîmbet ce poate fi încărcat de tristețe, un zîmbet vag, abia perceptibil și indescriptibil ca și adîncurile nesesizabile din care izvorăște. El nu este în mod necesar întotdeauna un zîmbet al înțelepciunii, ci marchează orice profunzime care face ființa umană suficientă sieși, reținînd-o în fața derulării ei nestăvilite în lume. Dar coborîrea în lumea proprie este un drum care poate continua în două sensuri. În unul din ele, psihismul ajunge la o nouă viziune a lumii, fundată intern și care-l absoarbe. Clasic în acest sens este zîmbetul lui Buddha — în același timp plin de înțelepciune și de transcendență. Dar tocmai practicile mistice indiene ne relevă că această transă a personalității se obține printr-o metodică aneantizare a ei, începînd cu negarea eului corporal prin exerciții fizice și urmărind cu perseverență distrugerea a tot ceea ce este conținut factual și delimitare în personalitate, proces dublat de o stare de concentrare și de exerciții care fac un conținut din neant. Orice proces mistic sau orice proces însoțit de „inspirație” duce la trăirea comuniunii cu ceva interior, dar care depășește limitele uzuale ale conținutului personalității; iar zîmbetul inspirației sau al comuniunii mistice exprimă această trăire intensă a unui conținut incomprehensibil și incomunicabil într-un sistem expresiv explicit, dar care deschide psihismul spre un „ceva” și nu-l constrînge angoasant sau nu-i închide orizonturile la modul insuportabil. În aceeași linie se înscrie și un fenomen în minus: *zîmbetul autistic*. Schizofrenia, care produce un atac direct la sistemul personalității, cu zguduirea și bulversarea sa, cu „depersonalizare” și trăiri „incomprehensibile”, se traduce deseori printr-un zîmbet repliat pe sine, care nu este simplă montare instrumentală, ci este expresia trăirii unui conținut care depășește persoana, alienînd-o.

Acesta a fost domeniul în care zîmbetul poate fi considerat și ca o „manifestare expresivă”, adică domeniul în care el este un corespondent expresiv, în general mediat, al unei trăiri psihice resimțite subiectiv, care induce o configurație în toate straturile personalității, inclusiv în cel corporal, inregistrabil obiectiv sau de către o altă persoană. Este un domeniu în care „deschiderea” face corp comun cu domeniul spre care se deschide,

se prelungește în el și, fuzionînd, e expresivă pentru conținut. Acest „zîmbet expresiv” este un primordiu de limbaj, dar nu încă limbaj, în măsura în care e un fapt expresiv spontan, nestandardizat și, cu toată fuziunea posibilă, nu există o „intenție” de comunicare. De la începuturile dezvoltării ontogenetice a personalității, de la trei luni, zîmbetul apare însă deja nu numai ca expresie posibilă a unei trăiri, ci în primul rînd ca o deschidere a sistemului psihic în formare prin care „altul” este luat în considerare și este anunțat că individul există și este dispus să comunice. Ulterior zîmbetul se dezvoltă în ambele sensuri : atît ca implicat în expresia unei trăiri, cît și ca limbaj, ca manifestare expresivă maleabilă în procesul comunicării interumane.

Utilizarea zîmbetului ca limbaj se dezvoltă în toată amploarea sa mai tîrziu. Copilul mic, mai ales în prima decadă, folosește cu preponderență alte manifestări însoțitoare ale trăirilor emotive, în special cele legate de suferință, pentru a comunica ceva celorlalți semenii. Copilul învață foarte ușor, de la început, să folosească plînsul ca limbaj și apoi toate manifestările suferinței pot fi exagerate sau mimate de către copil în vederea inducerii compasiunii. Utilizarea zîmbetului ca limbaj presupune o mai mare rodare a relațiilor interpersonale, o structurare a personalității în zone intime și zone publice, primele încărcate de originalitate și sinceritate, ultimele asimilînd rolul și statutul social al individului. Zonele superficiale se constituie într-o „persona” (în sensul etimologic originar, de „mască”), care însă este asimilată în personalitatea armonică, într-un întreg structurat. Această organizare structurală a personalității care se construiește în ontogeneză poate fi alterată conjunctural prin geneză sau procesual ; se poate ajunge în situația ca individul să-și suporte greu intimitatea pe care o simte încărcată cu elemente penibile sau în pericol de alienare și să trăiască dificultatea identificării cu sine, cu rolul și statutul său social, cu „persona” sa. „Persona” ca extremitate exterioară a personalității, ca realizînd apariția și manifestarea socială a acesteia, are în mod normal un „joc”, o maleabilitate, care însă în acest caz face corp comun cu întreaga structură, centrată pe un eu puternic și avînd o identitate cu sine la toate nivelele, rolul și statutul social corespunzînd cu convingerile intime, iar intimitatea nesimțindu-se lezată cînd se expune. Existența structurată a personalității face ca ea să nu fie unimodală și ca problema sincerității și autenticității să nu fie pusă la modul absolut, ci la modul „uman”. Dar jocul convențional al nivelului „persona” din personalitate crește pe măsură ce se reduce posibilitatea reală a sincerității, a autenticității și a constanței cu sine. Jocul mimie este unul din cele mai importante elemente din „persona” ; omul poate mima stări afective, precum și o ținută pe care dorește s-o aibă, care dă o coloratură personalității sau ține la distanță pe alții ; de asemenea, manifestarea mimică a unei trăiri poate fi oprită etc. Zîmbetul se înscrie ca un element de prim rang în jocul mimie din „persona”.

În primul rînd, zîmbetul se înscrie în „persona” ca un element convențional. În cele mai multe societăți, oamenii își zîmbesc reciproc cînd vor să exprime că acceptă contactul interpersonal cu persoana respectivă. Acest zîmbet convențional este împrumutat de la zîmbetul ca expresie reală a unei trăiri de deschidere spre comunicare și comuniune ; la întîlnirea unui prieten care nu a fost văzut de mult, fața se deschide spontan în

zîmbet. Dar ea se deschide, poate, la fel de spontan și reflex, dar fără să fie dublată de nici o trăire, cînd, întîlnind pe cineva pe stradă, îi zîmbim pentru că persoana respectivă este inclusă în categoria celor care trebuie să știe că le purtăm prietenie. Și aici zîmbetul înseamnă deschidere spre acceptarea cuiva; și el va fi pus pe tapet, cu valoare de limbaj. Provoacarea zîmbetului și a rîsului în alții este o modalitate de *captatio benevolentiae*, fără ca aceasta să fie singura funcțiune a zîmbetului-ris, cum Freud o pretindea. Utilizarea zîmbetului ca limbaj este înserisă în „persona” și este o modalitate la îndemîna oricui și utilizată de oricine. În acest sistem, desigur că ea poate masca fondul și trăirea intimă, poate fi un joc ce ascunde realitatea, uneori tristețea și suferința pot fi disimulate în spatele unei măști pe care se imprimă des zîmbetul și rîsul. „Zîmbetul limbaj” din „persona”, nefiind traducerea unei „trăiri”, ci utilizarea unei convenții, nu este în mod necesar neautentic, dar el permite totuși jocul minciunii; permite funcția zîmbetului mîeros și de adulație. Fiind însă oarecum supraindividual, acest zîmbet poate fi modelat și de cultura în care individul se dezvoltă și trăiește; deosebiriile dintre modalitățile de manifestare ale zîmbetului și rîsului la unele populații din circuitul mediteranean și la unele populații de culoare galbenă din Asia ține în mod cert de influențe etno-culturale.

Pină acum am prezentat oarecum nediferențiat zîmbetul și rîsul, insistînd totuși mai mult, în prima parte (cea referitoare la fundamentarea biologică și fiziologică), asupra rîsului și în a doua parte (cea privitoare la fundamentarea psihologică), asupra zîmbetului. Indiscutabil avem de-a face cu aceeași clasă de fenomene, dar între ele există și deosebiri. În general, zîmbetul apare ca începutul unui proces ce se continuă în ris; zîmbetul traduce o stare prin care sistemul psihic se deschide pentru acceptarea celuilalt; risul este și el o desfășurare expresivă condiționată relațional. Am urmărit în prima parte risul condiționat de o situație sau trăire ambiguă, în care se amestecă plăcerea și neplăcerea, tensiunea și descărcarea. Să urmărim, în continuare, în ce context se desfășoară risul fundat în uman.

În uman, risul ține în primul rînd de trăirea comicului. De fapt, incidența comicului este singura din care filozofii au abordat problema risului în legătură cu categoriile esteticii. Comicul are însă și el nivelele sale de desfășurare; dar la toate aceste nivele, cum sublinia încă Bergson, el este în legătură cu ceva uman. Formele cele mai simple de comic și de provocare a risului prin el sînt legate de imperfecțiunile motrice și corporale: cineva se împiedică pe stradă și cade — rîdem. La acest nivel, risul este poate provocat de însăși transpunerea pe propria corporalitate a situației motrice, cu inducerea unei tensiuni psihice ce se descarcă, deci un mecanism fiziologic, inconștient, neelaborat. Dar ceea ce provoacă comicul se extinde ca problematică în toate straturile umanului, de la comicul de situație și caracter pină la glumă, în toate ipostazele de vulgaritate și finețe ale acesteia. Toți cei ce s-au ocupat de problema comicului, indiferent de poziția filozofică pe care se postează și de analiza pe care o desfășoară, sînt de acord asupra unei probleme: risul provocat de comic are semnificația unei sancțiuni nemijlocite a unei imperfecțiuni umane. Rîsul la comic este structural legat de satiră, la fel cum comicul este dialectic legat de tragic. Comicul de care rîdem este o imperfecțiune umană, în sine tragică, de care, rîzînd, o sancționăm trecîndu-i tragismul pe planul doi. Rîsul la comic-

este totdeauna un rîs strîns legat de un conținut nu numai în producerea sa, ci și în semnificația sa, semnificație care se referă la a sancționa. Dar a sancționa este opusul lui a accepta. Satirizarea este o luare de atitudine. Rîsul la comic este prin sine însuși an-etic, nu are generozitatea zîmbetului dragostei, deși situația și atitudinea pot fi încărcate de cele mai serioase intenții etice⁴; eticitatea sa este indirectă, mijlocită. Întotdeauna cînd cineva este pus în poziție comică, este satirizat, prin însăși acest fapt este pus în inferioritate sau, altfel spus, cel care rîde se pune într-o poziție de superioritate (încă Th. Hobbes a analizat rîsul ca implicînd o superioritate față de alții). Aceasta este o poziție de dispută, și nu de comunicare și întrepătrundere generoasă; dimpotrivă, avem de-a face cu o detașare de obiectul uman care este pus la distanță și ținut în frîu, supus; iar cînd rîsul satirizant („a rîde de cineva“) vrea să nu fie încărcat de intenții agresive și minimalizante, acest lucru trebuie subliniat, trebuie făcută o disculpă, trebuie spus că avem de-a face cu un „rîs fără răutate“. Din zona centrală se poate migra și în sens opus, spre accentuarea agresivității din rîs, ajungîndu-se la rîsul condamnabil, rîsul ironic, rîsul sardonice, rîsul sadic, rîsul omului care rîde („se bucură“, se spune) de nenorocirea altuia; cu aceasta ne apropiem însă mai mult de rînjete. Dar acestea sînt forme extreme. Cert este însă că rîsul de comic implică o detașare de obiect și o plasare la polul opus rîsului, a bucuriei și a fericirii sincere, a dragostei, în care subiectul a dispărut în comuniune. Rîsul de comic are în el o notă de agresivitate, bineînțeles rafinată și distilată, mult deasupra agresivității masive și globale a fundamentului individului psihic, totuși din aceeași categorie de atitudini.

Cele spuse mai sus se referă la rîs ca funcțiune și semnificație. Ca realizare, ca factualitate, el se deosebește de zîmbet prin faptul că este o desfășurare motrică sacadată cu hiper și hipotonii consecutive. Sub acest aspect, zîmbetul nu pare a fi nici el doar o stare. Este adevărat că mediul său este hipotonia generală, și nu doar expresia facială, dar montarea sa pare să fie mai degrabă o desfășurare prescurtată, scurtcircuitată, a drumului pe care-l parcurge și rîsul, dar în care hipotonia se instalează cursiv, fără intermezzourile sacadate de hipertonii. De cele mai multe ori, instalarea zîmbetului este însoțită de un discret expir, de unde și posibilitatea dublării sale de o schiță de rîs, care se desfășoară mai ales traheodiafragmatic, fără invadarea întregului tonus psihocorporal. De aceea zîmbetul nici nu „reduce“ personalitatea, zonele sale diferențiate, etajate și pline de conținut rămîn montate; în rîsul desfășurat nu mai este însă loc pentru altceva, iar pentru ca rîsul să fie mai diferențiat, el are nevoie de o desfășurare mai atenuată.

Din punct de vedere genetic, zîmbetul este probabil o formațiune ulterioară rîsului. El devine mai frecvent o dată cu creșterea acceptării umane interpersonală ca un fenomen al existenței corelative a personalității umane, reintegrînd în formula sa și ceea ce era zîmbet distant (și care doar el este schiță a începutului rîsului), și zîmbetul repliat pe sine al depersonalizării (eflorescent de la început, dată fiind fragilitatea inițială a structurii personalității umane). Zîmbetul-rîs ca fenomen expresiv al bucuriei ce

⁴ De exemplu indienii din tribul Crows din America pedepsesc infracțiunile grave de la codul moral prin ris; ei nu spun nimic celui vinovat, dar la reuniunile de seară toți se amuză și rîd de el.

